

На засадах ідеологічної багатоманітності

Про законодавство проти злочинів, характерних для фашизму

Ігор ВІТИК,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
головний консультант секретаріату
Комітету Верховної Ради України з питань
законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

2

Розглядається фашизм як політична течія і його негативний практичний вплив на історію людства. Наголошується на тому, що, за відсутності визначення категорії «фашизм» у національних та міжнародних нормативно-правових актах, її дефініювання може спиратися лише на трактування, які містяться у юридичній та політологічній літературі. Доводиться, що політичний підтекст використання поняття «фашизм» в Україні не свідчить про наявність соціальної бази для появи, становлення та розвитку даного явища. На основі аналізу чинного законодавства констатується, що положення останнього дають можливість повною мірою боротися зі злочинами, характерними для фашизму.

Ключові слова: фашизм, фашистська ідеологія, нацизм, дефашизація, денацифікація, політична ідеологія.

Рассматривается фашизм как политическое течение и его негативное практическое влияние на историю человечества. Подчеркивается, что, при отсутствии определения категории «фашизм» в национальных и международных нормативно-правовых актах, ее дефинирование может опираться только на трактовки, содержащиеся в юридической и политологической литературе. Доказывается, что политический подтекст использования понятия «фашизм» в Украине не свидетельствует о наличии социальной базы для появления, становления и развития данного явления. На основе анализа действующего законодательства констатируется, что его положения дают возможность в полной мере бороться с преступлениями, характерными для фашизма.

Ключевые слова: фашизм, фашистская идеология, нацизм, дефашизация, денацификация, политическая идеология.

На сучасному етапі в юриспруденції важко знайти правові терміни, значення яких було б настільки невизначеним, як категорії «фашизм», «фашистська ідеологія», «фашистська символіка» тощо. Основною причиною цього є відсутність юридичного дефініювання зазначених термінів у міжнародних нормативно-правових актах, хоча фашизм, як явище, та його ідеологію було засуджено відповідним рішенням Нюрнберзького трибуналу ще 1946 року, що дозволило провести дефашизацію, денацифікацію, демілітаризацію та демократизацію повоєнної Німеччини.

Визначення категорії «фашизм» відсутнє і в чинному законодавстві України.

Згідно з найзагальнішим науковим трактуванням, фашизм – найреакційніша диктатура пред-

ставників фінансово-мілітаристського клану. На думку вчених, котрі досліджують феномен фашизму, ця категорія є базовою, адже охоплює політичні, онтологічні, гносеологічні та етичні сторони людського співжиття. Проте сьогодні ярлики «фашист», «фашизм», «пропагандист фашистської ідеології» огульно «навішуються» окремим особам, політичним діячам, партіям та організаціям, що апіорі позбавляє дані категорії їх первинного значення. На практиці це часто стосується тих політичних партій і лідерів, які перебувають у політичному та правовому конфлікті з владою певної держави [4, с. 34].

У міжнародному вимірі термін «фашизм» використовується лише у деяких актах Генеральної Асамблеї ООН, проте дані документи не розкри-

вають його зміст і, до того ж, згідно зі Статутом цієї організації, не є юридично обов'язковими. Приміром, резолюції ГА ООН № 162 від 16 грудня 1981 року, № 99 від 16 грудня 1983 року, № 148 від 13 грудня 1985 року під загальною назвою «Заходи, що мають бути застосовані проти нацистської, фашистської та неофашистської діяльності та всіх інших форм тоталітарної ідеології і практики, заснованих на расовій нетерпимості, ненависті й терорі» та резолюція ГА ООН № 150 від 8 грудня 1988 року «Заходи, що мають бути застосовані проти нацистської, фашистської та неофашистської діяльності та всіх інших форм тоталітарної ідеології і практики, заснованих на апартеїді, расовій дискримінації та расизмі й систематичній відмові в правах людини та основних свободах» трактують явище фашизму в єдиній площині з різними політичними режимами – апартеїдом, расизмом, тоталітаризмом тощо, – пов'язуючи його з систематичними порушеннями прав людини. Однак, оперуючи усталеними правовими визначеннями понять апартеїду, геноциду чи злочинів проти людяності, міжнародні нормативні акти не містять дефініції терміну «фашизм». Крім того, зазначені резолюції не мають на меті криміналізацію останнього.

Чимало наукових визначень фашизму є заідеологізованими та нечіткими з юридичної точки зору. Визначальними видаються положення статті 15 Конституції України: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності». Згідно з принципами статті 23 Основного Закону, «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». Стаття 24 Конституції наголошує, що громадяни не можуть мати «привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Сама категорія «фашизм» частіше використовується не в правовому, а в політичному полі [1].

У вітчизняній юридичній літературі дослідження сутності категорій «фашизм», «пропаганда фашизму», «створення фашистських організацій та участь у них», «фашистська ідеологія», «фашистка символіка» є доволі фрагментарними, адже концентруються на вивченні даних явищ в ідеологічному ракурсі. Теоретизуючи щодо причин концептуальної та практичної стійкості фашистської ідеології, науковці не приділяють належної уваги комплексному вивченню фашизму як соціально-політичного явища, зокрема, передумов його виникнення, соціального базису. Крім того, залишаються невирішеними питання міжнародного правового дефініювання фашизму та його юридичного визначення у національних законодавствах окремих держав.

Відтак, на даному етапі доволі актуальними є аналіз категорії «фашизм» в історичній та правовій площинах; дослідження національного законодавства України на предмет наявності положень, спрямованих на ведення ефективної боротьби з проявами фашизму на практиці.

У принципі, з-поміж численних узагальнених інтерпретацій досліджуваного явища, наявних у сучасній літературі, найфундаментальнішим, найуніверсальнішим і найточнішим є визначення фашизму (від італ. *fascio* – пучок, в'язанка, об'єд-

нання) як ідеології, політичного руху та соціальної практики, що характеризуються такими ознаками:

- відособлення за расовою ознакою, проголошення вищості однієї нації над іншими;
- нетерпимість і дискримінація інших націй і національних меншин;
- заперечення прав людини;
- насадження режиму, заснованого на принципі тоталітарної державності, однопартійності та вождизму;
- виправдання насильства і терору задля придурення політичних опонентів;
- мілітаризація суспільства, створення воєнізованих формувань і виправдання війни як засобу вирішення міждержавних проблем.

Основною рисою фашизму, відповідно до цього переліку, може вважатися заперечення прав і свобод людини та громадянина [3, с. 45]. Адже заборона дискримінації і право на захист від будь-якої дискримінації є загальновизнаним принципом міжнародного права, котрий закріплено у багатьох нормативно-правових документах, зокрема, в Загальній декларації прав людини (ст. 2, 7), у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 26), у Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 26) тощо.

Фашизм як політична течія виник 1919 року в Італії. Первинно використовуючись як знаряддя для утілення реваншистських намірів, що виношувалися керівництвом держави після поразки в Першій світовій війні, він поступово поширився на території інших країн Західної Європи, ідеологічно захопивши широкі верстви населення та, зрештою, спровокувавши розв'язання Другої світової війни [7, с. 44].

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних учених-суспільствознавців визнають, що, починаючи з середини ХХ століття, основною характеристикою фашизму стають міфологеми і психологічні установки, ідеологія та політико-правова практика радикального етнонаціоналізму. Тому в науковій і публіцистичній літературі його класифікують і термінологічно наділяють рисами мілітаризму, правого екстремізму, ультраправих ідеологій, шовінізму.

Нині поняття «фашизм» нерідко використовують для означення політичного режиму, який характеризується типовими антиліберальними, антидемократичними, тоталітарними рисами. Водночас, найпоширенішим типом фашистської ідеології, суспільно-політичної інституціоналізації та спеціфічній політичній діяльності вважається не вихідний італійський контрсоціалістичний «державно-корпоративістський» варіант, а його відгалуження – німецький режим націонал-соціалізму, тобто нацизму. Основним інструментом утвердження останнього є використання расистської складової – свого роду міфологеми про «расову чистоту і культурну вищість» окремої нації як етнорасового утворення (або декількох «кровно споріднених» близьких національних спільнот), історичне призначення котрого полягає у політичній і цивілізаційній самореалізації шляхом застосування збройного насильства, терору, фізичного винищення соціально, духовно та расово «неповноцінних» народів, установлення тотальної гегемонії в окремій державі, регіоні чи світі в цілому [2, с. 105].

Відтак, фашизм можна визначити як політичну ідеологію, засновану на вищості одних рас або націй над іншими (расизм), а також один із видів державного режиму тоталітарного типу, що харак-

теризується відкритою диктатурою, спрямованою на придушення прогресивних суспільних рухів.

У ширшому сенсі, фашизм/націонал-соціалізм є типом суспільного та державного устрою, протилежного конституційно-плюралістичній демократії. У ХХ столітті на території Європейського континенту такий режим вводився в Португалії часів А. Салазара (1926–1933 роки), Іспанії – у період правління Ф. Франко (1939–1975 роки), Італії – під час перебування при владі Б. Муссоліні (1922–1943 роки) та Німеччині – за часів керівництва країною А. Гітлера (1933–1945 роки). Впровадження фашизму як особливого соціально-політичного режиму спирається на заперечення принципу багатопартійності в інтересах антидемократично й антиліберально орієнтованої правлячої партії або групи, тобто меншини, яка, захопивши владу, ототожнює себе з державою.

Так, фашистська ідеологія у Португалії допускала відмову від ідеї народного представництва у формі парламентаризму. Італійський фашизм спирався на державну партію та наділяв уряд необмеженою владою. Основним базисом для режиму гітлерівського фашизму стала не стільки держава, скільки матеріально втілюваний ідеал нації або навіть раси (саме на цьому тлі планувалося подолання згубної класової неоднорідності суспільства).

Крім того, поняття «фашизм» потрібно відмежовувати від явища націоналізму, котрий ґрунтується на ліберально-демократичній західній моделі нації, ідея національної держави, національної ідентичності та громадянського націоналізму, що уособлює республіканську самосвідомість і громадянський патріотизм [5, с. 80].

На думку численних вітчизняних науковців, політиків, журналістів, спектр законодавчо визначених антифашистських санкцій в Україні має враховувати її історичний досвід, набутий протягом ХХ століття. Причому, правова відповідальність має встановлюватися не тільки щодо пропаганди та розповсюдження фашистських чи нацистських ідей, а й у разі створення відповідних організацій для їхньої реалізації [6, с. 85].

Безумовно, враховуючи варіативність проявів фашизму протягом усього періоду новітньої історії людства та різноманітність його ідеологічних доктрин і організаційно структурованих утворень на сучасному етапі, набір класифікаційних ознак цього феномену може бути продовжено та конкретизовано.

Протягом останніх років на розгляд Верховної Ради України було представлено кілька законопроектів щодо боротьби з фашизмом (зокрема, «Про заборону пропаганди фашизму та нацизму в Україні», «Про основи запобігання та протидії пропаганді нацизму і фашизму в Україні»), однак їхньому схваленню завадила юридична невизначеність понять «фашизм», «фашистська символіка», «фашистська ідеологія» та відсутність фашистських організацій в Україні.

Положення законодавчих актів і конституцій низки країн світу, насамперед Європи (Австрія, ФРН, Італія, Португалія та інші), орієнтовані на те, щоб зробити висновки зі свого історичного досвіду. Тому ними передбачено заборону та кримінальне переслідування за пропаганду фашистських ідей і цінностей, а також за використання та пропаганду відповідної символіки [9, с. 76].

Це питання належним чином урегульоване і в законодавстві нашої держави. Так, відповідно до ст. 36 та 37 Конституції України, її громадяни мають право на об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. В Україні забороняється «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України; зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; порушення суверенітету і територіальної цілісності держави; підриєв її безпеки; незаконне захоплення державної влади; пропаганду війни, насильства; на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; посягання на права і свободи людини, здоров'я населення» (стаття 37 Конституції України) [8, с. 93].

У підсумку варто зазначити, що українському індивідуалістичному менталітету не притаманні риси, котрі могли б слугувати ґрунтом для зародження та розвитку ідеології фашизму в суспільній свідомості. Тому у нашій державі відсутні не тільки прояви фашизму, а й об'єктивні та суб'єктивні передумови для його виникнення як ідеї чи політичної течії.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься низка статей, які встановлюють кримінальну відповідальність за характерні для фашизму злочини, як-от: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 438); геноцид (ст. 442) тощо.

З огляду на це, можна констатувати, що чинним законодавством України в цілому передбачено відповідальність за злочини профашистського спрямування.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 19 березня 2013 р. Закон України № 8073-Х від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – Додаток до № 51. – С. 24–149.
3. Кримінальний кодекс України: станом на 16 травня 2013 р. Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 27–113.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 13 квітня 2012 р. Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10; № 11–12; № 13. – С. 3–97.
5. Гердеген М. Європейське право / М. Гердеген. – К.: Видавництво «К.І.С», 2008. – 550 с.
6. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд /

Генеральний директорат з прав людини і правових питань. – К.: Видавництво «К.І.С», 2010. – 552 с.

7. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст. І. Визначення та класифікація політичних режимів. Класичні й сучасні моделі народовладдя / Ф. Рудич // Віче. – 2011. – № 17. – С. 42–48.

8. Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / [за заг. ред. О. А. Банчука]. – К.: Атіка, 2012. – 264 с.

9. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / [за заг. ред. О. А. Банчука]. – К.: Москаленко О. М., 2013. – 588 с.

On the Basis of Ideological Diversity

On the Legislation against Crimes which are Illustrative of Fascism

Igor VITYK,
Ph.D. in Law, Associate Professor
of the Department of Theory and
History of State and Law
of the Higher Educational
Establishment
'The University of Economics and Law
'KROK',
Chief Adviser of the Secretariat of the
Committee of
the Verkhovna Rada of Ukraine for
the Legal Provision of
Law Enforcement Activities

Fascism as a political sect and its negative practical impact on human history are studied. Due to the absence of the definition of 'fascism' in national and international legal acts, it must be stressed that it can only be defined on the basis of interpretations given in judicial and political scientific literature. The political subtext, appearing when the term 'fascism' is used in Ukraine, does not indicate the existence of a social foundation for uprisal, formation and development of the proper phenomenon. The analysis of current Ukrainian legislation proves that the latter's provisions enable the countering of fascist crimes.

Keywords: fascism, fascist ideology, Nazism, defascisation, denazification, political ideology

At the current stage, jurisprudence has few legal terms, the meanings of which are as uncertain as the categories of 'fascism', 'fascist ideology', 'Nazi symbols', and so on. The primary reason for their uncertainty is the lack of judicial definitions explaining the nature of these terms within the framework of international legal acts. However, the phenomenon of fascism and fascist ideology were condemned by the relevant decisions of the Nuremberg Tribunal back in 1946, and this allowed for the conducting of the processes of defascisation, denazification, de-militarization and democratization of postwar Germany.

The current legislation of Ukraine also does not provide a definition in the 'fascism' category.

According to the most general scientific interpretation, fascism is the most reactionary of the dictatorships of the representatives of financial and militarist clans. In the eyes of scientists exploring the phenomenon of fascism, this category is basic since it covers political, ontological, epistemological and ethical aspects of human coexistence. Today, however, the labels of 'fascist', 'fascism' and 'propagandist of

fascist ideology' are indiscriminately pinned on individuals, politicians, political parties and organizations, and that a priori deprives these categories of their original meaning. In practice, it often refers to political parties and leaders who are in political and legal conflict with state authorities [4: 34].

In the international dimension, the term 'fascism' is used only in certain acts of the UN General Assembly. However, these documents do not discover its contents and, moreover, are not legally binding in accordance with the UN Charter. For instance, the UN General Assembly Resolutions No. 162 of 16 December 1981, No. 99 of 16 December 1983, and No. 148 of 13 December 1985 under the common title 'Measures to be taken against Nazi, Fascist and neo-Fascist activities and all other forms of totalitarian ideologies and practices based on racial intolerance, hatred and terror' and the UN General Assembly Resolution No. 150 of 8 December 1988 'Measures to be taken against Nazi, Fascist and neo-Fascist activities and all other forms of totalitarian ideologies and practices based on apartheid, racial discrimination and racism, and the